

İSTANBUL'DA ZEHİRLER VE ZEHİRLENME VAKALARI (1846-1917)

Eyüp Talha Kocacık* & Afife Mat**

Araştırmamızda, ¹ kaynaklarda tespit edebildiğimiz ilk zehirlenme vakasının tarihi olan 1846 yılı ile 1917 yılı arasında meydana gelen zehirlenme vakaları incelenmiştir. Daha önceden yapılmış çalışmanın eksiklikleri giderilmeye çalışılmış ve çalışmaya yeni bilgiler eklenmiştir. Başlıca kaynak olarak Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin süreli yayını olan *Gazette Médicale d'Orient*'in 1853-1917 yıllarına ait ulaşılabilen sayıları,² Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) bulunan zehirlenme ile ilgili belgeler ve konuyla ilgili olarak daha önce Türkiye'de yayınlanmış makaleler taranmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan belge künyeleri elektronik tarama sistemi üzerinden belirlenmiş; *sem, ağu, zehir, zehirlenme, tesemmüm, müsemmin* vb. kelimeler kullanılarak tarama yapılmış ve belgelere ulaşılmıştır. Çalışmada Osmanlı döneminde bilinen zehirlerin neler olduğu belirlenmeye çalışılmıştır.

İncelediğimiz dönem itibariyle baktığımızda, zehirlenme vakalarını nedenlerine göre üç başlık altında toplamak mümkündür.

- 1- Kriminal zehirlenmeler
- 2- Kaza ile olan zehirlenmeler
- 3- Bilgisizlikten kaynaklanan zehirlenmeler (yanlış üretim, doz aşımı gibi)

Yukarıda sıraladığımız zehirlenme nedenleri hekim, eczacı veya halktan kaynaklanmakla birlikte, sağlık alanında yer alan attar (aktar), iksirci, kökçü, şerbetçi, berber gibi meslek mensuplarının da ilaç hazırlayıp sattıkları bilinmektedir. Sağlık alanında bilhassa ilaç hazırlama ve satma konularında yaşanan sorunları çözmek ve belirli kurallar getirmek için 1852 yılında "Nizamnâme-i Eczacıyan der Memalik-i Osmaniye" başlıklı bir yönetmelik

---

* Eczacı, Ali Necdet Güven Caddesi, No.72, Adapazarı, Sakarya, eyuptalha@kocacik.com

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Farmakognozi Anabilim Dalı, Eczacılık Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, 34116, İstanbul, afifemat@gmail.com

¹ Bu araştırma, yazarlardan Afife Mat'ın daha önce yaptığı bir yayından (A. Mat, "Les poisons et les cas d'empoisonnement à Istanbul au 19ème siècle," *Hommage au Professeur Arslan Terzioğlu*, A. Mat, Ö. Öncel, B. Özaltay (eds.), İstanbul: İsis Yayınevi, 1999, p.327-338) yola çıkarak basılı olmayan kaynaklar üzerinde yapılan incelemelerle genişletilen ve Mart 2014'te Marmara Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'nde Eyüp Talha Kocacık tarafından sunulan lisans bitirme tezinin yeniden düzenlenmiş şeklidir.

² Derginin, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Arşivi'nde bulunan sayılar incelenmiştir. Anabilim Dalı'nın arşivi şu anda araştırmacılara kapalı olup, çalışmamızda, *Gazette Médicale d'Orient*'in ilgili sayfalarının daha önceden Prof. Dr. Afife Mat tarafından alınan kopyaları kullanılmıştır. Adı geçen koleksiyon tam değildir. Eksik sayılar olmasına rağmen incelenen sayılardaki vakaların birçoğunun benzer olması, incelenen sayıların çalışma için yeterli olduğunu düşündürmektedir.

yayımlanmıştır.³ Aktarlar ilaçların yapılmasında kullanılan bitkisel, hayvansal ve madensel drogların⁴ satımını yapmakla birlikte, ilaç da hazırlamaktaydı. Ayrıca, tedavi amacıyla bitkisel maddeler ve bir takım karışımları hazırlayıp doğrudan halka satma yetkisine sahiplerdi. Ancak, Mısır Çarşısı'nda drog satan aktarlar bitkilerin hangi hastalığa iyi geldiği gibi, çok genel bilgilere sahip olsalar bile, bunların spesifik özelliklerini (drogun saflığı, hangi tür yahut alt tür olduğu gibi) bilmediklerinden, zaman zaman problemler doğmuştur. Bu sebeple, aktar esnafının düzenlenmesi için, yaklaşık otuz yıl sonra, 1885 yılında "Attarlar ve Kökçüler Nizamnamesi" yayınlanmıştır.⁵

1885 nizamnamesiyle aktarlar kayıt altına alınmış, halka doğrudan drog ve ilaç satmaları yasaklanmış, dükkânlarında satamayacakları zehirli maddelerin listesi belirlenmiştir. Başlangıçta vakaları zehirlenme nedenlerine göre kriminal zehirlenmeler, kaza ile olan zehirlenmeler ve bilgisizlikten kaynaklanan zehirlenmeler olarak üç gruba ayırmıştık. Araştırmayı daha spesifik olarak değerlendirebilmek için zehirlenme vakaları, zehirlenmeye neden olan maddelere göre dört ana başlık altında incelenmiştir.

- 1- Bakırdan imal edilen mutfak eşyalarının kalay kaplamasını kaybetmesinden kaynaklanan zehirlenmeler,
- 2- Bitkilerin neden olduğu zehirlenmeler,
- 3- Çeşitli malzemelerdeki (gıdalar, kâğıtlar, kumaşlar) boyar maddelerden kaynaklanan zehirlenmeler,
- 4- İlaçların ve kozmetiklerin neden olduğu zehirlenmeler.

Bakırdan imal edilen mutfak eşyalarının kalay kaplamasını kaybetmesinden kaynaklanan zehirlenmeler

Mutfak eşyaları genelde bakırdan yapılmaktaydı. Gerekliği gibi kalaylanmayan veya kalayını kaybetmiş mutfak eşyaları sık sık zehirlenmelere neden olmuştur. Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin 18 Ağustos 1858 tarihli toplantısında, Della Sudda (Giorgio) Faik Paşa (1814-1866) bu tip bir zehirlenme vakasına dikkat çekmiştir. Kısa süre önce İstanbul'un ileri gelen ailelerinden birinin evinde bir zehirlenme meydana gelmiştir. Aile fertleri hoşaf yedikten sonra şiddetli abdominal kolikten muzdarip olmuşlardır. Hoşafta bulunan meyve asitleri (malik, sitrik, tartarik asit gibi) kalayı çıkmış mutfak malzemesinin bakırıyla temas ettiğinde oksijen ve kaynamanın etkisiyle çok

³ Nuran Yıldırım, "Nizamname-i Eczacıyan der Memalik-i Osmaniye - Osmanlı Devletinde Eczacılar Nizamnamesi-1852," *IV. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı Bildirileri*, E. Dölen (ed.), İstanbul: Marmara Üniversitesi Eczacılık Fak. Yay., 2000, s.43-103.

⁴ İlaç haline getirilebilen biyolojik, anorganik ve sentetik kökenli tüm ürünler.

⁵ Naşit Baylav, *Eczacılık Tarihi*, İstanbul: Yörük Matbaası 1968, s. 255-258.

zehirli ve çözünebilen bakır bileşiklerini oluşturmaktadır. Bu olaydan sonra Della Sudda, bakırdan imal edilen mutfak malzemesinin düzgün şekilde kalaylanması gerektiğini vurgulamıştır. Bu konuda *Gazette Médicale d'Orient*'da gerekli uyarı yazıları yayınlanmıştır.⁶

Bitkilerin neden olduğu zehirlenmeler

Della Sudda Faik Paşa'nın 1859 yılında naklettiği bitki zehirlenme vakası şu şekildedir: *Anamirta cocculus*⁷ bitkisinin meyveleri nehirlerde balık avlamak için kullanılmaktadır. Bu bitki enfüzyon halinde hemoroid tedavisi için iki kişiye uygulanmış ve zehirlenmeye bağlı ölüme neden olmuştur.⁸ Bu vakada bitkinin hastaya hangi yolla uygulandığı belirtilmemekle beraber, ağız yoluyla (oral) alındığı takdirde zehirlenmeye neden olduğundan, oral kullanıldığını düşündürmektedir.

1859 yılına ait bir başka vaka ise şöyledir: Beş çocuk annesi 36 yaşındaki bir kadın, hamile olduğundan şüphelenmiştir. Komşusunun tavsiyesi üzerine hamileliğini sonlandırmak için bir miktar alkol içinde eritilmiş kâfur (camphre) içmiştir. İlk birkaç saat alkolün verdiği sarhoşluktan dolayı hiçbir şey fark etmeyen kadın, baş ağrısı, yüz kızarması, midede yanma hissi belirtilerinin alkolden kaynaklandığını düşünmüştür. Bir sonraki gün ağrıları daha şiddetlenerek devam edince hekim çağırılmıştır. Fakat üç gün önce aldığı bu zehirli madde vücuduna tamamıyla yayıldığından kurtarılamamıştır.⁹

Della Sudda Faik Paşa'nın her hangi bir kazaya neden olmadan fark ettiği durum ise şöyledir: İstanbul aktarlarında, bir tıbbi bitki olan Jalapa kökü¹⁰ yerine çok zehirli olan *Aconitum ferox*¹¹ satılmaktadır.¹² Bu iki bitkinin şekil

⁶ Séance du 13 août 1858, *Gazette Médicale d'Orient*, vol. 2, 1858, p. 132-133; A. Mat, a.g.m. s. 327-338.

⁷ Türkçesi Balık otudur. Dahilen tenya ve kurt düşürücü ve sara nöbeti azaltıcı olarak kullanılmışsa da, çok zehirli olduğunu için dahilen kullanılışı terk edilmiştir. Bkz. T. Baytop, *Türkiye'de Bitkilerle Tedavi Geçmişte ve Bugün*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları-Eczacılık Fakültesi No.40, 1984, s. 180. Bu bitki, 1885 yılında yayınlanmış olan Attarlar ve Kökçüler Nizamnamesi'nde aktarların satamayacakları zehirli maddeler listesinde yer almaktadır. Bkz. N. Baylav, a.g.e., s. 257.

⁸ George Della Sudda, "Deux cas d'empoisonnement par la coque du Levant avec quelques considérations sur cette substance," *Gazette Médicale d'Orient*, vol.2, 1859, p. 186-188.

⁹ P. Fénerly, "Un cas d'empoisonnement par le camphre, *Gazette Médicale d'Orient*, vol.2, 1859, p. 241-242. Burada hangi tür alkol kullanıldığı belirtilmemekle birlikte kâfur tek başına zehir etkisi gösteren bir bitki değildir. Kâfur, solunum merkezi ve kalp üzerinde uyarıcı etkiye sahip olan, haricen ağrı kesici, antiseptik ve cilt hastalıklarında kullanılan bir bitkidir. Bkz. T. Baytop, (1984), a.g.e., s. 265-266.

¹⁰ Jalapa, Convolvulaceae familyasına ait bir bitkidir, kuvvetli müshil etkiye sahiptir. Bkz. T. Baytop, (1984), a.g.e., s. 191.

¹¹ *Aconitum ferox*'un Türkçesi Kurtboğan'dır. Ranunculaceae familyasından olan bitki; 50-100 cm yükseklikte, çok yıllık, otsu, sarı morumsu veya koyu mavi çiçek sahiptir. *Aconitum* gibi zehirli bileşikler içerir. Anadolu'da Boğanotu, İtboğan, Kaplanboğan, Kurt otu gibi isimlerle bilinmektedir. Bkz. T. Baytop, *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2007, s.188.

benzerliğinden dolayı karıştırıldığı fakat kayıtlara geçmiş herhangi bir zehirlenme vakası olmadığı anlaşılmaktadır. Bu konuda yazılı kaynaklara geçmiş vakanın olmayışından, Della Sudda'nın yaptığı uyarıların etkili olduğu sonucuna varılabilir. Bu gibi olaylar, Attar ve Kökçüler Nizamnamesi'ni yayınlanma zorunluluğunu getirmiştir.

Çeşitli malzemelerdeki (gıdalar, kâğıtlar, kumaşlar) boyar maddelerden kaynaklanan zehirlenmeler

Gıdalar ve gıda maddelerindeki boyar maddelerin neden olduğu zehirlenmeler

Schweinfurth ve Scheele Yeşili kaynaklı zehirlenme örnekleri

Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin toplantılarında, aktarlarda satılan boyar maddeler birçok kez tartışılmıştır. Della Sudda Faik Paşa, bu boyar maddelerden örnekler alarak analiz etmiş ve sonuçlarını *Gazette Médicale d'Orient*'de yayımlamıştır. Aktarlarda satılan boyar maddelerden biri Schweinfurth Yeşili, diğeri de Scheele Yeşili'dir. Della Sudda'nın yaptığı analiz sonucuna göre Schweinfurth Yeşili arsenik ve bakır asetat bileşiklerinden oluşmakta olup son derece zehirlidir. Scheele Yeşili'nde ise bakır arsenit tespit etmiştir. Bu boyarlarla meydana gelen vakalar ise şöyledir:

4 Mayıs 1857 tarihinde, Saray Muhafız Alayı Kumandanı Vasıf Paşa'nın evinde akşam yemeğinden sonra yenilen pastadan 30 kişi zehirlenmiştir. Yemekten sonra aile fertleri şiddetli konvülsiyonlar göstermeye başlamışlar ve Dr. Luigi Mongeri (senior), bu belirtilerin arsenik sülfat zehirlenmesinden kaynaklanan belirtiler olduğundan şüphelenerek soruşturma başlatmıştır. Kalan pastadan bir miktar alınarak incelenmiş ve içinde Scheele Yeşili olduğu tespit edilmiştir. Boya maddesinin Mısır Çarşısı'nda bir aktardan satın alındığı öğrenilmiş ve aktardan alınan bir miktar Scheele Yeşili, Bahriye Mektebi'nin kimya hocası Dr. La Cava tarafından analiz edilmiş ve içeriğinde arsenik trioksit (sıçanotu) ve bakır oksit olduğu bulunmuştur.

Hastaların zehirlenmelerine neden olan madde tespit edildikten sonra derhal tedavi edilmişler ve birkaç gün içinde iyileşmişlerdir.¹²

15 Şubat 1859'da şöyle bir vaka olmuştur: İstanbul'daki bir Ermeni Katolik okulundaki öğrencilerin bir kısmında akşam yemekten sonra kusma, ishal ve şiddetli kolikler görülmesi üzerine okul müdürü, Dr. Julius Millingen'i çağırmıştır. Okul müdürü akşam yemeğinde yeşil jöle yiyen öğrencilerde bu

¹² Séance du 3 Février 1865, *Gazette Médicale d'Orient*, vol.9, 1865, p. 12-13 et G. Della Sudda, "Le faux jalap," *Gazette Médicale d'Orient*, vol.9, 1865, p. 32.

¹³ Luigi Mongeri, "Note sur l'empoisonnement de 30 personnes dans une même maison par l'arsénite de cuivre employé pour colorer des pâtisseries," *Gazette Médicale d'Orient*, vol.1, 1857, p. 62-64.

belirtileri gördüğünü söyleyince jöleden bir miktar analiz için alınmıştır. Della Sudda Faik Paşa tarafından yapılan analizde yeşil jölenin içinde renk maddesi olarak Schweinfurth Yeşili bulunduğu tespit edilmiştir. Daha sonra yapılan incelemelerde de bu boyar maddenin Mısır Çarşısı'nda bulunan bir aktardan alındığı ortaya çıkmıştır.¹⁴

Seyyar satıcıdan alınan macundan olan bir zehirlenme vakası ise şöyledir: Hasköy'de oturan ve yaşları 5 ila 12 arasında değişen 12 çocuk, 9 Şubat 1863 tarihinde yol üzerindeki seyyar satıcıdan yeşil macun alıp yemiştir. Çocuklar macunu yedikten 20 dakika sonra kusma ve şiddetli kolikle kıvranmaya başlamışlardır. Mahallede bulunan hekim, 4 saat sonra zehirlenme olabileceğinden şüphelenerek çocuklara antimuan ve albüminli bir posyon içirmiştir. Daha sonra, çocukların macunu satın aldıkları seyyar satıcıyı bulup, macundan örnek alarak, örneği Della Sudda Faik Paşa'ya analiz için göndermiştir. Analiz sonucunda macunlarda Scheele Yeşili yani bakır arsenit bulunduğu görülmüştür.¹⁵

1865 yılında küçük çocukların ölmesine neden olan bir zehirlenme olayı şu şekilde gelişmiştir. Tophane civarında Ayazpaşa Mahallesi'nin imamı Hacı Raşid Efendi'nin oğlu iki buçuk yaşındaki Mustafa ve Süleyman Efendi'nin altı yaşındaki oğlu İsmail'e, mahallede ikamet eden Halime Hatun isimli bir komşuları yumurta şeklinde kırmızı, yeşil ve sarı renkte şekerler vermiştir. Çocuklar şekerleri yedikten sonra Mustafa vefat etmiş, İsmail de hastalanıp hastaneye kaldırılmış, tedavi edilip evine gönderilmiştir. Daha sonra İstanbul'da yaşayan bir paşanın evine bu şekerlerden alınmış ve evde şekerleri yiyenler de hastalanmıştır. Bunun üzerine olay araştırılmaya başlanmıştır. Şekerlerin Galata'da Komisyon Han civarında bulunan şekerçi Pervis'ten alınmış olduğu belirlenmiştir. Şekerler, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne laboratuvarı tarafından analiz edildiğinde yeşil renkli olanların içinde sıçanotu (arsenik trioksit) ve bakır tozu olduğu tespit edilmiştir. Böylesine zehirli bir maddeden imal edilen şekerlerin halk sağlığını tehdit ediyor olması nedeniyle olay derinlemesine incelenmiştir. Şekerçi bulunup bu boyaları nereden temin ettiği sorulmuştur. Şekercinin, boyaları Mahmutpaşa civarında bulunan bir aktardan aldığını, orada bulunan bütün aktarlarda da bu boyaların bulunduğunu söylemesi üzerine, bu şekerlerin ve boyaların derhal toplatılması kararı alınmıştır. Gazetelere de bu boyaların zehirli olduğu ve kullanılmaması gerektiği yönünde haber yapılması kararlaştırılmıştır.¹⁶

¹⁴ Julius Millingen, Giorgio Della Sudda, "Plusieurs cas d'empoisonnement occasionnés par une gelée colorée au moyen de l'arsénite et de l'acétate de cuivre (vert de Schweinfurth)," *Gazette Médicale d'Orient*, vol.2, 1859, p. 239-241.

¹⁵ Séance du 20 Février 1863, *Gazette Médicale d'Orient*, vol.7, 1863, p. 14.

¹⁶ BOA. MVL, 871/25, 11 N 1281 (1865).

Mart 1865'te görülen vaka şöyledir: Beyoğlu'nda bulunan bir şekerçi dükkânı paskalya için renkli boyanmış çiçek ve yapraklarla süslü paskalya yumurtaları hazırlamıştır. Bu yumurtalar dönemin ileri gelenlerinden birine hediye olarak götürülmüştür. Yumurtaları alan kişi de, bunları başka bir arkadaşına hediye olarak vermiştir. Hediye alan kişinin çocukları yumurtaları yedikten sonra hastalanmış ve zehirlenme belirtileri göstermişlerdir. Çocuklardan biri birkaç saat sonra vefat edince, polis olayı soruşturmuş ve yumurtaları analiz ettirmiştir. Analiz sonucunda yumurtalarda yüksek miktarda Scheele Yeşili tespit edilmiştir.¹⁷

Cıva kaynaklı zehirlenme örneği

Araştırmamız sırasında, bazı ölümlerin meydana gelmesi üzerine otopsi yapılması gerektiği yönünde belgelere rastlanmıştır. Birçok belgede ise, otopsi uygulaması zehirlenme gerekçesiyle istenilmiştir.¹⁸ Dönem itibariyle zehirlenmenin sebebi yenilen veya içilen gıdalara veya ilaçlara dayandırılmıştır. Resmi başvurular sonucu otopsi yapılmış olsa da, yaptığımız araştırmada otopsi raporlarına ulaşılammıştır. Sadece raporun düzenlediğini bildiren yahut otopsi sonucunu veren bilgilere ulaşılmıştır.

1905 yılında, Üsküdar'da Bulgurlu Mescid Mahallesi'nde ikamet eden Kemal Efendi'nin eşi Ayşe Hanım'ın yediği yemekten zehirlenerek öldüğü iddia edilmiştir. Ayşe Hanım'ın cesedine otopsi yapılmış ve bazı iç organları için Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Laboratuvarı'na gönderilmiştir. Laboratuvarda yapılan analizde cesette "2 santigram kadar cıva" olduğu tespit edilmiştir. Mide ve idrar kesesinde herhangi bir zehirli madde bulunamamıştır.¹⁹ Normal şartlarda cıvanın zehirleyici dozu 0,2-1 g aralığında değişmektedir, fakat kişinin vücut yapısı etkin şekilde rol oynamaktadır.²⁰ Bu vakada tespit edilen cıva miktarının zehirleyici dozun altındadır. Vaka ile ilgili olarak daha fazla bilgi sahibi olmadığımızdan ölümün sadece cıvaya bağlı zehirlenme olduğunu söylemek güçtür. Fakat vaka, şüpheli ölümlerdeki otopsi uygulamasına örnek olması açısından önem taşımaktadır.

Baldıran ve aksülümenden kaynaklanan zehirlenme örneği

1905 yılında gerçekleşen zehirlenme olayı dikkatsizlik ve bilgisizlik sonucu olmuştur. Beşiktaş İhlamur'da 25 yaşlarında olan Ayşe, Hatice ve Şükriye isimli üç kadın, Beşiktaş pazar mahallinde manavlık yapan 35

¹⁷ "Oeufs de Pâques sucrés et colorés par le vert de Schéèle; accidents graves, mort d'un enfant," *Gazette Médicale d'Orient*, vol.9, 1865, p. 32.

¹⁸ Ahmet Yüksel, "Osmanlılarda Otopsi," *Belleten*, cilt LXXVII, sayı 280, 2013, s. 875-910.

¹⁹ Ahmet Yüksel, "Osmanlı'da Zehirlenme Şüpheli Otopsi Uygulamaları," *Toplumsal Tarih Dergisi*, sayı 233, Mayıs 2013. s. 50-57.

²⁰ İbrahim Tunali, *Adli Tıp*, Ankara: 2001, s. 244.

yaşındaki Mustafa'dan tuzsuz beyaz çayır peyniri almışlardır. Mustafa da bu peynirleri Üsküdar'da bulunan Mustafa Efendi'den almıştır. Peyniri yiyen üç kadında zehirlenme belirtileri gösterince belediye müfettişleri peynirden örnek almışlardır. Müfettişler olayı araştırırken bazı bilgiler gün yüzüne çıkmıştır. Sütü sağılan bazı hayvanların memelerinde çıbanlar çıkmış ve çobanlarda bu yaraları, aksülümenli (HgCl₂) su ile temizlemişler. Çobanların ellerini düzgün yıkamamaları ve bu işlem doğru yapılmadığından aksülümen, süte karışmıştır. Daha sonra da bu sütlerden yapılan peynirlerin üzerine baldıran²¹ yaprakları konulmuştur. Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye tarafından incelenen peynirlerde yukarıda adı geçen maddeler bulunmuştur. Bunun üzerine peynirlerin toplattırılması istenmiştir. Bundan sonra hayvanların memelerindeki yaraların temizlenmesi için 100 dirhem sıcak süte 5 dirhem asit borik taşıyan su eklenmesi, imal edilen peynirlerin üzerine de zehirli bitki yaprakları yerine zehirsiz bitkilerin yapraklarının konması istenmiştir.²² Bu vakada, zehirlenme etkenleri olarak aksülümen ve baldıran verilmiş olmakla birlikte esas zehirlenme etkeninin aksülümen olduğu anlaşılmaktadır. Zira peynirlerin üzerine konulan baldıran yapraklarının bu şartlarda öldürücü doza ulaşması zordur.

Duvar kâğıtlarındaki boyar maddelerin neden olduğu zehirlenmeler

Ondokuzuncu yüzyılda, Avrupa'dan İstanbul'a getirilen renkli duvar kâğıtlarının evlerde ve işyerlerinde kullanılması çok revaçtadır. Bu gibi kâğıtla muayenehanesinin duvarlarını kaplayan bir hekim, çalıştığı zamanlarda kendisini hasta hissettiğini, aynı şekilde temizlik işlerine bakan yardımcısının da aynı şikâyetlerden yakındığını fark etmiştir. Kâğıdın üzerine hafif bir dokunmayla bile boyanın toz halinde dağıldığını gören hekim, Aralık 1861'de bir parça duvar kâğıdını analiz etmesi için Della Sudda Faik Paşa'ya vermiştir. Analiz sonucunda duvar kâğıdında bulunan boyar maddenin Scheele Yeşili (bakır arsenit) olduğu görülmüştür. Aynı hekim bir hastasının evinde bulunan duvar kâğıdından bir parça örneği de Della Sudda'ya getirmiş ve analiz ettirmiştir. Analiz sonucunda duvar kâğıdının içerisinde Scheele Yeşili olduğu tespit edilmiştir.²³

Kumaşlarda bulunan boyar maddelerden meydana gelen zehirlenmeler

1863 yılında, yeşil kumaşlarla zehirlenme gündeme gelmiş ve haber konusu olmuştur: Avrupa'da zehirli olduğu anlaşılarak kullanılması yasaklanan

²¹ Latince ismi *Conium maculatum*'dur. Ağrı kesici etkiye sahiptir. Bitkinin bütün kısımları zehirli olmakla birlikte bugün dahilen kullanışı terk edilmiştir. İnsanlar üzerinde 6 g, at ve sığırlarda ise 2-5 kg civarında öldürücü etki yapmaktadır. Bkz. T. Baytop, (1984), *a.g.e.*, s. 179-180.

²² BOA. DH. MKT, 958/32, 13 Ra 1323 (1905).

²³ Giorgio Della Sudda, "Note sur les inconvenients du vert arsénical de Schéele employé çomme matière colorante," *Gazette Médicale d'Orient*, vol.4, 1861, p. 181-182.

kumaşlar, dürüst olmayan kişilerce Doğu pazarına sürülmüştür. Bu kumaşlar İstanbul'da da boy göstermeye başlamış ve özellikle balalarda kadınların giydikleri kabarık elbiselerde kullanılmıştır. Kadınlar dans ederken toz olup havaya karışan zehir, birçok kişinin zehirlenmesine sebep olabilmektedir. Della Sudda Faik Paşa, bu kumaşları analiz edip içerisinde yüksek miktarda bakır arsenit olduğunu tespit etmiş ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane'ye bildirmiştir. Avrupa'dan getirilen ucuz fiyatlı, parlak yeşil renkli kumaşları (*tarlatan*) renklendirmek için arsenik bileşiği kullanılmaktadır. Bu madde son derece zehirli olup, renklendirdiği kumaşa iyi yapışmadığı için ufak bir sürtünmede bile toz halinde uçuşmaktadır. Böylece solunumla zehirlenmeye sebep olmaktadır. Kumaşların zehirli olup olmadığını anlamak için küçük bir parçaya amonyak damlatmak yeterlidir. Amonyak damlatıldıktan sonra yeşil kumaşın renginin maviye dönüşmesi, kumaşın zehirli olduğunu göstermektedir.²⁴

İlaçlardan ve kozmetiklerden meydana gelen zehirlenmeler

Bu gibi vakalarda hatalar, ilacı hazırlayan hekim veya eczacıdan kaynaklanabiliyorsa da, ilacı kullanan hasta–yahut hasta yakınlarının sebep olduğu hatalar da mevcuttur.

Kıbtî taifesinden Abdi, eşinin hastalığı için 1846 yılında İstanbul'daki bir iksir satıcısından ilaç almış ve eşi bu ilacı kullandıktan sonra ölmüştür. Hastanın ölümüne içtiği ilacın sebep olduğu yönünde şüpheler gelişince, iksir satıcısı tutuklanmıştır. Satıcının hazırladığı ilaç, hekimler tarafından analiz edilmiş ve içerisinde öldürücü bir maddenin olmadığı anlaşılmıştır. Fakat satıcının ilaç ile birlikte kullanılmak üzere verdiği tütsünün bileşimi incelendiğinde, olması gerekenden daha fazla miktarda cıva içerdiği tespit edilmiştir. Hastanın tütsüyü kullanmadan ölmüş olmasına rağmen iksir satıcısı, dozu fazla kullanmış olduğundan bir ay pranga cezasına çarptırılmıştır.²⁵ Bu vakada doğrudan ilacı kullanarak bir zehirlenme görülmese de, cıva dozunun yüksek olmasının hayati tehlikelere neden olabileceğinden, önlem alınmıştır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 1850 tarihli bir belgeye göre, Asitaneli cerrah Ohan[nes], Haçadur isimli birinin eşine zehirli bir madde yedirmiştir. Meclis-i Vâlâ tarafından zabıt tutulmuş ve olay, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Nezareti'ne aksetmiştir. Burada yapılan tetkik sonucunda, cerrah

²⁴ “Avis important: Sur le danger d'être empoisonné par des étouffements en vert,” *Gazette Médicale d'Orient*, vol.6, 1863, p. 200; Nötral çözeltilerle bakır arsenit çöker. Çökelti $CuHAsO_3$ şeklinden formüle edilir ve amonyakla mavi rengini verir. Bkz. E. Dölen, M. Pekin, *Kalitatif Analiz Uygulaması (Yarımikro Yöntem)*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yay. 609, Eczacılık Fakültesi Yay. 11, 1997, s. 172.

²⁵ Nuran Yıldırım, “Tarihimizde Malpraktis Olguları,” *Türkiye Biyoetik Derneği II. Ulusal Tıbbi Etik Kongresi (Kapadokya, 18-20 Ekim 2001) Bildiri Kitabı*, B. Arda, R. Akdur, E. Aydın (eds.), Ankara: Biyoetik Derneği Yay., 2001, s. 186-193.

Ohan[nes], zehirli ilaçlarla uğraşmasından dolayı cezaya çarptırılmıştır.²⁶ Belgenin içeriğinde cerrahın hangi zehirli maddeleri kullandığı yazmamaktadır. Bu vakayla ilgili başka bir arşiv belgesi bulamadığımızdan dolayı cerrahın hangi madde yahut maddeleri kullandığı belirlenememiştir.

1853 yılına ait bir zehirlenme olayında, bir eczacı ceza almıştır: Osmanlı tebaasından Babaoğlu Artin, *illet-i sadriye* (angina pectoris?) şikâyetiyle doktora gitmiş ve bir reçete yazdırmıştır. Daha sonra reçetesini Ortaköy'de eczacılık yapan Haleblioğlu Yakob'un çırağına vererek, ilacı eczacıya hazırlatmasını istemiştir. Eczacı balık yağını hazırlayıp şişelemiştir. Bu sırada başka bir hastası için kroton yağı²⁷ hazırlamaktadır. Hazırladığı bu ikinci ilacı da daha küçük bir şişeye koymuştur. Çırağına şişeleri verip hastalara götürmesini istemiştir. Çıraftan ilacı alan Artin Efendi, ilaçtan bir kaşık içtikten sonra fenalaşmıştır. Gece boyunca durumu kötüleşmiş, sabah olunca eczacı Yakob'a haber verilmiştir. Yakob eve gelip Artin Efendiyi görmüş ve derhal doktor çağırılmıştır. Ancak Artin Efendi bir gün sonra vefat etmiştir. Bu olaydan sonra Artin Efendi'nin ailesi eczacıdan şikâyetçi olmasa da olay bir şekilde zaptiye nezaretine aksetmiş ve soruşturma açılmıştır. Soruşturmada ilaç şişelerinin üzerinde herhangi bir etiket bulunmadığı, hastanın isminin yazılmamış olduğu ve çırağın şişeleri karıştırdığı anlaşılmıştır. Aile şikâyetçi olmadığı halde eczacı 9 ay hapis cezasına çarptırılmış, bu süre zarfında eczanesinin kapalı tutulmasına karar verilmiştir.²⁸

1860 yılında, artriti olan bir kişi hekime giderek şikâyetini bildirmiştir. Hekim, artrit tedavisi için bir liniment (merhem) vermiştir. Linimentin içeriğinde terebentin ve Belladonna ekstresi bulunmaktadır. Bu linimentin üçte ikisini kullanan hasta akşam eşiyle birlikte tiyatroya gitmek için evden ayrılmış ve 6,5 aylık çocuklarını da bakıcıyla birlikte evde bırakmıştır. Geri döndüklerinde oğullarını çok kötü bir durumda bulan ebeveynler, ne olduğunu sorduklarında, bakıcı çocuğun uyuması için linimentin kalan kısmını çocuğa verdiğini söyler. Derhal hekime götürülen çocuk, kaşık kaşık şarap verilerek tedavi edilmiş ve birkaç gün içerisinde eski sağlığına kavuşmuştur.²⁹

1863 yılında eczacıdan kaynaklanan şöyle bir zehirlenme vakası kaydedilmiştir: Hekim 4 ve 6 yaşındaki iki çocuğa kurt (askaris) düşürücü

²⁶ BOA. MVL. 199/7, 11 N. 1266 (1850).

²⁷ Kroton yağı, *Crotontiglium* isimli, Euphorbiaceae familyasına ait bitkiden elde edilmektedir. Bitkinin tohumları ezilerek yağı çıkartılır ve yara tedavisinde haricen kullanılır. Çok zehirli olduğundan dahilen kullanımı terk edilmiştir. Haricen kullanıldığında da deriyi önce kızartır sonra kabarcıklar meydana getirir, bu yüzden çok dikkatli kullanılması gerekmektedir. Bkz. T. Baytop, (1984), *a.g.e.*, s. 309.

²⁸ Ayten Altuntaş, "1853 Yılında İstanbul'da Bir Eczacının Cezalandırılması," *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, Sayı 4, 1998, s.181-186.

²⁹ Castaldi, "Considération d'un cas d'empoisonnement par la Belladonne," *Gazette Médicale d'Orient*, vol.4, 1860, p. 79-82.

olarak, reçeteye santonin içeren bir ilaç yazmıştır. Çocukların annesi reçetede ki ilacı, mahallesinde bulunan eczaneye yaptırmıştır. Anne, eczacının hazırladığı ilacı ilk önce büyük çocuğuna içirmiştir. Küçük çocuğuna ilacı içirirken büyük çocuğu şiddetli konvülsiyonlarla sarsılmaya başlamıştır. Anne, iki dakika sonra küçük çocuğunda da aynı semptomları görmüş ve iyice telaşlanmıştır. Yapılan tüm müdahalelere rağmen iki çocuk da “tetanik asfiksi” nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Çocukların vefat etmesinden sonra yapılan soruşturmada eczacının ilacı hazırlarken santonin³⁰ yerine yanlışlıkla striknin kullandığı anlaşılmıştır.³¹ Atropin ve Belladonna ekstrelerinin yüksek dozda alınmasından kaynaklanan zehirlenmeler Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin toplantılarında çoklukla tartışılmıştır. Eczacıdan kaynaklanan bir başka hata, *Gazette Médicale d'Orient*'a şu şekilde yansımıştır:

1869 yılında hekim reçeteye kınakına ekstresi içeren bir pilül yapılmasını yazmıştır. Eczacı pilülü hazırlarken kınakına yerine yanlışlıkla Belladonna ekstresi kullanmıştır.³²

1868 yılında göz iltihabı olan bir hastayı tedavi etmek için normal dozda gümüş nitrat ve atropin sülfat çözeltisi verilmiş ve aniden zehirlenme belirtileri (şiddetli susama ve kusma) gözlenmiştir. Hastaya sıcak şarap, kahve ve lapa verilerek rahatlaması sağlanmıştır. Birkaç gün sonra hasta fotofobisi olduğu için hekime başvurmuş, hekim de hastanın göz kapaklarına atropin sülfat çözeltisiyle ıslatılmış bir fırça sürmüştür. Bu kere hasta daha da “derin komaya” girmiş ve ancak 90 saat sonra komadan çıkabilmiştir. Hasta, iki kez morfin enjeksiyonu ve lavman halinde stimülanlar verilerek tedavi edilmiştir. Bu vakadan sonra Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin üyeleri arasında yapılan tartışmada çıplak deri yoluyla organizmaya giren atropinin etkisinin daha hızlı ve kuvvetli olduğuna hükmedilmiştir.³³ 1871 yılında görülen vakada ise bir eczacı, ishal sonrası nekahet döneminde dalgınlıkla atropin sülfat içmiştir. Şiddetli kusma ve susama gibi zehirlenme belirtileri gösteren eczacı, opium tentürü ve iki kez deri altı morfin enjeksiyonu uygulamasıyla tedavi edilmiştir.³⁴ Aynı yıl şöyle bir vaka görülmüştür: *Datura stramonium*³⁵ içme

³⁰ Santonin kurt düşürücü olarak kullanılan bir bileşik, striknin ise zehirli bir bileşiktir. Santonin renksiz kokusuz bir madde olup acı tatlıdır, suda erir. Bkz. A. Aykut, *Kimyevi Toksikoloji*, İstanbul: Arkadaş Basımevi 1937, s. 63.

³¹ G. Sinapian, “La réglémentation de l'exercice de la pharmacie,” *Gazette Médicale d'Orient*, vol.7, 1863, s. 97-100.

³² Cousovich, “Un cas d'empoisonnement par l'extrait de Belladonne,” *Gazette Médicale d'Orient*, vol.12, 1869, p. 160.

³³ Séance du 4 décembre 1868, *Gazette Médicale d'Orient*, vol.12, 1869, p. 160.

³⁴ Séance du 11 août 1871, *Gazette Médicale d'Orient*, vol.15, 1872, p. 75.

³⁵ *Datura stramonium*, Solanaceae familyasına aittir ve Boru çiçeği olarak da bilinmektedir. 50-200 cm boyunda, bir yıllık beyaz çiçekli ve otsu bir bitkidir. Çiçekleri sigara halinde, astuma karşı içilir. Zehirli

alışkanlığı olan astım hastası bir akşam her zamankinden daha fazla dozda tüketmiştir. Atropin'in zehirlenme belirtilerini gösteren hasta, opium ile tedavi edilmiştir.³⁶

On dokuzuncu yüzyılda Afyon, Datura, esrar ve Belladonna ekstresinden hazırlanan macunlar çoklukla kullanılmaktadır. Bu narkotik maddelerden meydana gelen zehirlenme belirtileri deliryum,³⁷ sersemlik ve güçsüzlüktür. Bu belirtiler bunları kullanan kişilerce basit sarhoşluk etkileri olarak değerlendirilse de son derece tehlikeli duruma gelebilir. Bu konuyla ilgili herhangi bir şikâyet yapılmamış, kimse de önlem almamıştır. Bu konuyla ilgili olarak ulaşılabilen vaka *Journal de la Société de Pharmacie de Constantinople*'nin 1880 yılındaki sayısında geçmektedir. 15 günlük bir çocuğa annesi uyuması için aktardan satın aldığı çocuk macunu denen bir narkotik macun vermiş. Çocuk bu macundan dolayı hayatını kaybetmiştir.³⁸

1900 yılında Aksaray'da görevli polislerden Halil Efendi ve eşi Kaniye Hanım, Atiyye Hanım'ın hazırladığı ilacı kullanmış ve zehirlenip ölmüştür. Aslında bu ilaçtan Halil Efendi de kullanmış fakat sadece fenalaşmıştır. İlacın içeriğinde kunduz böceği tarafından salgılanan kantarid maddesi olduğundan şüphe edilmiştir. Bu sıvı, rahim kaslarını sıkıştırdığından adet düzensizliklerinde ve düşük yapma amaçlı kullanıldığı gibi afrodisyak etkisinin olduğunu da inanılmaktaydı. Kaniye Hanım'ın cesedi üzerinde otopsi yapılmış ve kunduz böceğine dair bir belirtiye rastlanılmamıştır. Bazı zehirlerin vücuda girdikten sonra hızla bozulduğundan tahlil sonuçlarında görmek mümkün olmamaktadır.³⁹ Buna benzer bir vaka, aşağıda verilmiştir.

1906 yılında İstanbul'da Mehmed isimli bir çocuğun 3,5 kaşık morfinli şuruptan zehirlenerek öldüğü iddia edilmiştir. Yapılan tahlil sonucunda morfine rastlanılmamakla birlikte şurubun morfin içerdiği kesindir. Kimyahaneye raporuna göre, çocuğa içirilen 3,5 kaşık şurup yaklaşık 5,5 gramdır ve bunun 1,5 miligramı morfindir. Bu miktarda morfinin iç organlarda tespit edilmesi mümkün olmamakla birlikte, çocuğun zehirlenerek ölmediğinin de ispatı

---

bir bitkidir. Uyuşturucu madde olarak boru çiçeği tohumunu tütün ile karıştırarak içen kişiye "Tatalacı" denmektedir. Boru çiçeğine Anadolu'nun farklı yerlerinde Abızambak, Bostan karanfili, Büyü otu, Cin otu, Şeytan otu gibi isimler verilmektedir. Bkz. T. Baytop, (2007), *a.g.e.*, s.50.

³⁶ Séance du 11 août 1871, *Gazette Médicale d'Orient*, vol.15, 1872, p. 75.

³⁷ Algılama ve bellek bozuklukları, huzursuzluk, ajitasyon ve halüsinasyon belirtileridir. Bkz. İ. Dökmeci, *Türkçe ve Yabancı Tıp Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 2009, s. 176.

³⁸ N. Lévy, "Relation de deux cas d'empoisonnement," *Journal de la Société de Pharmacie de Constantinople*, vol.1, 1880, p. 311.

³⁹ Ebru Kut, "Osmanlı Mahkemelerinde Şüpheli Zehirlenme Vakaları, Adli Tıp Pratikleri ve Tıbbi Deliller," *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 17 (257), Bahar 2014, s.7-36.

olamaz. Bu sebep tahkikatın derinleştirilmesi ve çocuğun önceden morfine duyarlılığının olup olmadığının araştırılması istenmiştir.⁴⁰

İstanbul'da 1870'lerde kozmetik ürünlerden meydana gelen zehirlenme olayları azımsanmayacak kadar çoktur. Kozmetik ürünlerde gümüş nitrat ve cıva bileşikleri kullanılmaktadır. Bu maddelerin hekim reçetesiyle ve eczaneden temin edilmesi gerekirken, bunlar tüm parfümerilerde bulunmaktadır. Tiyatro sanatçıları tarafından kullanılan düşük fiyatlı pudralar, kurşun subkarbonattan yapılmaktadır. Sanatçılar bu pudraları sadece yüzlerine değil suyla karıştırıp boyunlarına, omuzlarına ve kollarına da sürmektedirler. Bu işleminden sonra zehirlenme belirtileri olarak, şiddetli karın ağrıları, konstipasyon (kabızlık), bulantı, kusma ve kramplar görülmüştür. Bu belirtiler komaya ve ölüme kadar giden bir süreci tetikleyebilmektedir. *Gazette Médicale d'Orient*'daki bu tarz kozmetik ürünlerin tehlikesine değinen birçok yazı mevcuttur.⁴¹

Anadolu coğrafyasına özgü bir zehirlenme: Deli bal zehirlenmesi

Karadeniz bölgesinde arıların *Rhododendron* çiçeklerinden yaptıkları bal, halk arasında deli bal olarak bilinmektedir ve gastrit, ülser gibi gastrointestinal sistem rahatsızlıklarında kullanılmaktadır. Günde 1-2 çay kaşığından fazla tüketilmesi zehirlenmelere neden olmaktadır. Yunan asker ve yazar Ksenofon, *Anabasis* isimli eserinde, M.Ö. 400'de Karadeniz'den geçen Yunan ordusunun bu baldan zehirlendiğini anlatmaktadır. Balın zehirli olmasını sağlayan şey ise orman güllerinde bulunan grayanotoksinlerdir.⁴² Deli Bal zehirlenmesi konusunda bulabildiğimiz ilk örnek 1916-1917 tarihinde *Gazette Médicale d'Orient*'da Pierre Apéry tarafından yayınlanmıştır. Apéry, makalesinde, bu balı yiyenlerin önce boğazlarında bir kasılma duyduklarını, peşinden baş ağrısı, titreme ve konvülsiyonlar görüldüğünü bildirmiştir. Balın analizini yapan Apéry, analiz sonucunda şiddetli bir zehir olan siyanhidrik asiti izole ettiğini yazmaktadır.⁴³ Aynı makalede Apéry, Deli Bal'ın bileşimini ilk olarak kendisinin izole ettiğine de işaret etmektedir.⁴⁴

Zehirlenme ile ilgili asılsız iddialar

Asılsız ihbarların sayısı dikkati çekecek kadar çoktur. Birçok kez bu tarz ihbar yapılmış, yazılar yazılmıştır. Bunlara birkaç örnek olarak şunları

⁴⁰ Aynı yer.

⁴¹ D. Péchimaldji, "De l'emploi des cosmétiques à Constantinople et de leurs dangers," *Gazette Médicale d'Orient*, vol. 15, 1871, p. 1-10.

⁴² N. Sütülpınar, A. Mat, Y. Satganoğlu, "Poisoning by toxic honey in Turkey," *Arch. Toxicol.* vol. 67, 1993, p. 148-150.

⁴³ P. Apéry, "A propos des miels vénéneux," *Gazette Médicale d'Orient*, vol. 61, 1916-1917, p. 169-170

⁴⁴ P. Apéry makalesinde Deli Bal'dan siyanhidrik asit izole ettiğini söylemektedir; fakat Deli Bal üzerinde bugüne kadar ki yapılmış çalışmalarda siyanhidrik asidin izolasyonu söz konusu değildir.

verebiliriz. Yıldız Sarayı'nda üç odalığın zehirlenerek vefat ettiği haberi, 1893 yılında *Wiener Allgemeine Zeitung* ve *Neues Wiener Abendblatt* gazetelerinde yayınlanmıştır.

Bu haberden sonra hadisenin böyle olmadığı, doktorların zehirlenme bulgusu tespit etmediği ve bu haberin düzeltilmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁴⁵Yine başka bir gazete, Mabeyn-i Hümayun'da bazı kadınların zehirlendiği haberini yazmıştır. Bu haberin de asılsız olduğu beyan edilmiştir.⁴⁶

Yine asılsız olan fakat sonuç itibarıyla diğerlerinden farklı olan bir vaka şudur: Bahriye doktorlarından Ohannes Bey'in yazdığı bir reçetenin zehir içerdiği iddia edilmiştir. Yapılan tetkikler sonucu, reçetede yazılı maddelerin zehirli olmadığı, fakat maddelerin dozunun yüksek olduğu ve bu sebeple zehirlenme meydana gelebileceği söylenmiştir. Reçete, komisyonca incelenince bazı durumlar ortaya çıkmıştır. Reçetenin içeriğinde 4 g kreozot, 250 g saf ispirto, 70 g gliserin, 10 g kloroform, 4 g nane yağı ruhu bulunmaktadır ve günde iki kaşık alarak 10 gün kullanılması tavsiye edilmiştir. Reçeteden hazırlanan ilacın günlük dozu 16 damla kreozot, 25 g ispirto, 7 g gliserin, 1 g kloroform ve 16 damla nane yağı ruhu olarak hesaplanmıştır. Bu dozda bir ilaçtan 24 saatte iki çorba kaşığı içildiği takdirde öldürücü etki yapacağı bildirilmiştir. Hekim reçeteyi hazırlarken hangi kaşıkla kullanılması gerektiği belirtilmediği ve içeriğinde yakıcı madde olduğu halde su içine katılarak içilmesi gerektiğini söylemediği için uyarı cezası verilmiştir.⁴⁷ Hekim zehirli ilaç reçete ettiği için değil, görevi ihmalden dolayı ceza almıştır.

Asılsız iddialar sadece sarayda olan ya da rütbeli kişilerin aleyhinde değil sıradan insanlar için de söz konusudur. Bu tip şikâyetler, özellikle mirasçılar tarafından gündeme getirilmiştir.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin kimya laboratuvarı

1844 yılında, Antoine Calleja (Kalya Bey, 1806-1893) Fransa'dan gelerek Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin kimya hocalığına atanmıştır. Kalya Bey'in Türkiye'ye gelmesiyle modern kimya öğretiminin başladığı kabul edilebilir. Kalya Bey'den sonra mektebe dâhil olan Kıımlı Dr. Aziz Bey (1840-1878) ve kimyager Ali Rıza Bey (1847-1904) gibi hocalar kimyanın gelişmesi için çaba sarf etmişlerdir. Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'de bir kimya laboratuvarı olduğu ve burada çalışmalar yapıldığı bilinmektedir. Bu laboratuvarda hocalar kendi alanları ile ilgili çalıştıkları gibi çeşitli analizler de yapmışlardır. Yukarıdaki bölümlerde açıkladığımız kaza, cinayet yahut dikkatsizlik sonucu

⁴⁵ BOA. HR. TO. 144/53 22 A. 1892.

⁴⁶ BOA. HR. TO. 69/79, 8 Ocak 1893

⁴⁷ BOA. Y. MTV, 135/107, 14 Ş. 1313 (1896).

meydana gelen zehirlenmelerde kullanılan maddelerin bir kısmı buradaki laboratuvarda analiz edilmiştir. Bu laboratuvarda bu tip analizler yapılırken aynı zamanda ithal edilmiş olan madde analizleri de yapılmıştır.⁴⁸ Normal şartlarda ithal edilen maddeler gümrüklerde kurulan laboratuvarlarda analiz edilmektedir; fakat buradaki laboratuvarların yetersiz kalması durumunda Mektep'teki laboratuvarda kullanılmıştır. Örneğin İstanbul Gümrüğünün kimya laboratuvarında yapılan kinin sülfat analizlerine itiraz edilmesi üzerine, analizler Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin kimya laboratuvarında yeniden yapılmıştır.⁴⁹ İthal edilen bir ürünün Mekteb'in kimya laboratuvarında analiz edildiğini Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki şu belgede görmekteyiz. Zehirli olduğu gerekçesiyle, 1902 tarihinde İngiltere'den getirilen boyalı şeker ve şekerlemelerin yurda sokulmasına izin verilmemiştir. Daha sonra Mekteb'in laboratuvarında bunlar analiz edilmiş ve şu sonuçlar elde edilmiştir: Şeker ve şekerlemelerin üzerinde anilin (boya maddesi) bulunmaktadır; anilinin miktarı zehir etkisi oluşturacak düzeyde değildir, beş bin de bir ölçüsünde anilin bulunmaktadır.⁵⁰ Muayene-i Sıhhiye Nizamnamesi'nin 20. maddesi anilinli maddelerin yurda girmesini yasaklamaktadır. Bu sebeple şekerler gümrükten içeri alınmamıştır. Bunun üzerine İngiliz Büyükelçisi, 26 Nisan 1902 tarihli bir protesto notasıyla durumu Sultan II. Abdülhamid'e iletmıştır. Büyükelçi, yılda 50-60 bin liralık ticaretin böylesine bir raporla durdurulmamasını ve gümrükten izin verilmesini istemiştir. Büyükelçinin istekleri 27 Temmuz 1902'de Meclis-i Vükela'da (Bakanlar Kurulu) görüşülmüş ve İngiliz Büyükelçiliği tabibi ve Londra'daki kimyagerlerin raporlarında anilin zararlılığının sabit oluşundan dolayı şekerlerin iade edilmesi kararı alınmıştır. Daha sonra yapılan incelemelerde de birçok Avrupa ülkesinde de İngiliz şekerlerine anilin içerdiğinden dolayı izin verilmediği belirlenmiştir. Mart 1905 yılında İngilizler hem şekerleme ithaline izin, hem de gümrükte bekletildiği için bozulan şekerlemelerin parasını talep etmişlerdir. İngilizlerin bu talepleri de reddedilmiştir. Ancak 11 Kasım 1908 tarihinde İngilizler, gerekli sağlık koşullarına uyacakları sözünü alarak ithalat iznini almışlardır.⁵¹

Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin kimya laboratuvarında yapılan başka bir analiz ise şöyledir: Zehirlendiği iddiası üzerine zırnık (Arsenik trisülfür) içtiğinden şüphe edilen İsmail adlı bir kişi, Dersaadet Bidayet Mahkemesi

⁴⁸ Emre Dölen, *Türkiye'de Kimya Öğretiminin Tarihçesi 1834-1982*, İstanbul: Türkiye Kimya Derneği Yay., 2013, s.20-22; E. Dölen, "II. Abdülhamid Döneminde (1876-1909) Zehirli ve Patlayıcı Maddeler Hakkındaki Önlemler," *Eczacılık Tarihi Araştırmaları*, A. Mat (ed.), İstanbul: 2003, s. 83-107.

⁴⁹ Feza Günergun, Şeref Etiker, "From Quinaquinato 'Quinine Law: A Bitter Chapter in the Westernisation of Turkish Medicine", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c.XIV, sayı 2, 2013, s. 41-68.

⁵⁰ BOA. Y. PRK. EŞA, 40/17, 17 M 1320 (1902).

⁵¹ Ahmet Uçar, "İngilizler Zehirli olduğu İçin Satamadıkları Çikolataları İşgal Sırasında Zorla Yedirdiler," *Hürriyet Tarih*, 7 Nisan 2004, s. 14-15.

Müddei-i Umumiliği (savcılığı) tarafından analiz için Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'ye gönderilmiştir. Belgeden, olayın 23 Şubat 1324 (8 Mart 1909) tarihinde meydana geldiği anlaşılmaktadır. İsmail'in istifrasının analizinde zehirli herhangi bir madde olmadığı tespit edilmiştir. Rapor, 14 Mayıs 1325 (27 Mayıs 1909) tarihinde hazırlanmış, yani olaydan yaklaşık iki buçuk ay sonra neticelendirilmiştir. Buradan yola çıkarak laboratuvarın çok yoğun olarak çalıştığını söylemek mümkündür. Analiz ücreti olarak 5 mecdiye talep edilmiş ve rapor mahkemeye verilmiştir.⁵²

Sonuç

Çalışmamız sırasında zehirlenmeler ile ilgili olarak ilk ulaşabildiğimiz vaka 1846 tarihlidir. Bu sebeple araştırmayı bu tarihten başlatıp daha önceden yapılmış çalışmayla bütünleştirilerek,⁵³ 1917 yılına kadar uzattık. Vakalar kronolojik sıra takip edilerek tanıtılmıştır. Gelecek yıllarda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde araştırmacılara açılacak olan yeni belgelerin incelenmesi ve Şer'iyye Sicilleri üzerinde yapılacak çalışmalar, yeni vakaların ortaya çıkmasına ve yeni değerlendirmelerin yapılmasına olanak sağlayacaktır.

Araştırmamızın sonucunda, incelenen döneme ait bazı saptamalar yapılmıştır. Vakaların büyük çoğunluğu bilgisizlikten kaynaklanmıştır. Bilgisizliğin yanında dikkatsizlikten meydana gelen zehirlenme olayları olmakla birlikte, kasıtlı olarak cinayet maksatlı zehirlenme teşebbüsleri, diğerlerinden oldukça azdır. Bu araştırmada İstanbul'daki vakalar incelenmiş olup, Osmanlı devletinin diğer şehirlerinde olan olaylara yer verilmemiştir. Ancak, araştırma yapılırken Anadolu'da meydana gelen ve kayıtlara geçmiş vakalara bakıldığında, büyük çoğunluğunun cinayet maksadıyla yapıldığı görülmektedir. Bu olaylar eşini öldürmeye çalışan erkeklerden, sevgilisiyle kaçmak isteyen hanımların eşlerini öldürmesine kadar geniş bir alanı kapsamaktadır.⁵⁴

Dr. Luigi Mongeri (senior), 1862 yılında zehirlenmelerle ilgili olarak şöyle bir yorum yapmıştır:⁵⁵

Halk sağlığı problemleri içinde en ilginç olanlarında birisi şüphesiz zehirlenmelerdir. Önceden planlanmış ve kötü niyetli zehirlenme vakaları nadir olarak görülmektedir. Halbuki tam tersine cehalet veya kaza, zehirlenmelerde başlıca rol oynamaktadır. Her sene çok sayıda insan bu kazalardan hayatını kaybetmektedir. Bunun da başlıca sebebi cehalettir. Zehirlerin yaratabilecekleri

⁵² BOA. ZB, 349/82, 14 M 1325 (1909).

⁵³ Afife Mat, a.g.m., s. 327-338.

⁵⁴ Ebru Kut, "Osmanlı'da Zehir Satışının Denetimi ve Kocasını Zehirleyen Kadınlar," *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 194, Şubat 2010, s. 58-64.

⁵⁵ Luigi Mongeri, "Des poisons en Orient," *Gazette Médicale d'Orient*, vol. 6, 1862, s. 121-125.

semptomları ve etkileri hakkında cehaleti ortadan kaldırmak için tedbir alınmalı, mücadele edilmelidir.

Bütün zehirlenmelere karşı Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin ve Şehremaneti'nin (Belediye) uyarıcı görev yaptığını söylemek mümkündür. Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne, yaptığı yayınlarla halk bilgilendirmeye çalışmış; belediye ise, nizamnamelere bağlı olarak uygulamış olduğu denetim sistemiyle zehirli maddelerin doğrudan halka satışının önüne geçmeye çalışmıştır.

İncelediğimiz kaynaklarda, karşımıza çıkan zehirleri üç grupta sınıflandırabiliriz: Kimyasal olanlar (cıva, aksülümen, sıçanotu, bakır arsenit, arsenik ve bakır asetat); bitkisel olanlar (banotu, baldıran otu, itboğan, balık otu) ve ilaç olanlar (atropin, belladonna, kroton yağı, santonin, striknin).

Bu çalışmada, zehirler üzerine A. Mat tarafından daha önce yapılan çalışmadan farklı olarak, belirtilen dönem içerisinde kullanılan yeni zehirler tespit edilmiştir. Bunlar; anilin, zırnık (arsenik trisülfür), baldıran otu, morfin ve kroton yağıdır.

Attarlar ve Kökçüler Nizamnamesi'nde (1885) aktarların satamayacakları maddeler yer almaktadır. Aynı maddelere bugün baktığımızda, bunların eczanelerde saklanacakları yerler yine özel olarak belirtilmiştir. Zehirli madde taşıyan bileşik ve ilaçlar eczanelerde kırmızı renkli dolaplarda, ışıktan korunması gereken ve ayrı bulundurulması gereken bileşik ve ilaçlar ise yeşil renkli dolaplarda saklanmaktadır. Kroton yağı zehirli madde içeriğinden dolayı kırmızı renkli dolaplarda tutulması zorunlu olan maddeler listesine 1927'de dâhil edilmiştir.⁵⁶

Vakalara konulan teşhislere ve tedavi yöntemlerine baktığımızda, hekimlerin birçok zehirlenme türünü ve zehirli maddeleri tanıyabildikleri görülmektedir. Sağlık sisteminin tam manasıyla oturmamış olması, tıbbi maddelerin/bitkilerin satışının kontrolünün düzene sokulamaması gibi sorunlar yüzünden zehirlenme vakaları sıklıkla görülmüştür.

Doğrudan madde kullanımıyla değil herhangi bir ilaca bağlı olarak meydana gelen zehirlenme vakalarına bakıldığında hekim yahut eczacıdan kaynaklanan hatalar göze çarpmaktadır. Bu zehirlenmelerin bir kısmı da kullanan hastadan yahut hasta yakınından kaynaklanan sebeplerden oluşmaktadır. Hekim veya eczacıdan kaynaklanan zehirlenme olaylarında bu olaylar yetkili makamlarca incelenip suç unsuru olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Suçlu bulunan hekim/eczacı cezalandırılmıştır.

⁵⁶ Sanayi ve Ziraatte Kullanılan Zehirli Maddelerin Eczanelerde Sureti Hıfız ve Alım Satımı Hakkında Talimatname. *Düstur* 3.tertib, 9.cilt, 28.12.1927, No. 6000, s. 23.

Çalışma boyunca taranan kaynaklarda Osmanlı dönemi içinde mantarlara bağlı bir zehirlenme vakası takibata uğramamıştır. Zehirlenmenin mantarlardan kaynaklandığı muhtemelen anlaşılamamıştır. Sadece katı veya sıvı halde yutulabilen maddelerin zehir etkisi olduğu düşünülmektedir. Bir kişinin zehirlendiğinden şüphelenilirse zehirli maddenin ağız yoluyla alındığı, belirti olarak da şiddetli karın ağrısı, kusma ve ishal göstermesi gerektiği düşünülmektedir. Bunların dışında, zehrin başka bir yolla alınması yahut başka belirtiler göstermesi halinde zehirlenme olduğuna inanılmamaktadır.

Otopsi yapabilmesi için zehirlenmenin gerekçe gösterildiği bir vaka bilinmektedir:⁵⁷ Dr. Akil Muhtar (Özden), Haseki Hastanesi'nde teşrih-i marazî ve hurdebinî (patolojik anatomi ve histopatoloji) mütehasısı iken, nefritik (böbrek yetmezliği) olan bir kadın hasta üremi nedeniyle ölünce, otopsi yapmak istemiştir. Ancak, Haseki Hastanesi'nde daha önce otopsi uygulaması yapılmamıştır. Bunun üzerine Akil Muhtar Bey, müddeiumûmîliğe (savcılık) telefon edip vakayı zehirlenme olarak bildirmiştir. Belediye tabibi Kostaki Efendi geldiğinde Kimyager İbrahim Ethem Beyle birlikte karşısına çıkıp ölüm nedenini “Veronal zehirlenmesi” olarak açıklamış ve otopsi iznini alarak gasilhanede otopsiyi yapabilmiştir.

Araştırmamız sırasında ulaşılabilen belgelerde besin zehirlenmeleri, karbon monoksit ve metana bağlı zehirlenmelere rastlanmamıştır. Fakat daha önce yayımlanmış bir makaledeki⁵⁸ bilgilere göre, karbon monoksit zehirlenmesi halk arasında “kömür çarpması” adıyla bilinmektedir. Dönemin günlük gazeteleri ve *Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye* gibi yayınlarda ve Şer'iyye Sicilleri'nde yapılacak incelemelerde benzer vaka örnekleri bulunabilir.

Vakalarda adı geçen kişiler arasında (Haçadur, Ohannes, Yakob, gibi) gayrimüslimlerin çokluğu dikkati çekmektedir. Bu durum, İstanbul'un demografik yapısı ile ilgili olduğu kadar, kamu hizmetlerinden yararlanma alışkanlıklarına bağlanabilir. Ayrıca Osmanlıda yaşayan yabancılar, adli vakalarda genellikle bağlı buldukları ülkelerin elçilikleri veya konsolosluklarına başvurmuşlardır. Zehirlenme gibi şüpheli ölümlerde de konsolosluklar, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin kimya laboratuvarı yanında kimi zaman özel laboratuvarlarda yapılan analizleri ve raporları kullanmıştır. Konsolosluklarda bulunabilecek bu raporlar taranarak, zehirlenmeler konusundaki çalışmalar daha genişletilebilir ve özellikle Şer'iyye Sicilleri'nin incelenmesiyle 19. yüzyılın ilk yarısı ve öncesi araştırılabilir.

⁵⁷ Bedii N. Şehsuvaroğlu, “Haseki Hastanesi ve Otopsi,” *Hekim ve İlaç*, c.2, Sayı 4, Ekim 1962, s. 8-9.

⁵⁸ Hülya Taş, “Erken Modern Osmanlı'da Sağlık Hizmetleri,” *Deftology: Festschrift in Honor of Heath Lowry*, S.S. Kuru, B. Tezcan (eds.), *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları*, vol. 40, Dec. 2013, s. 350, 368-369.

Teşekkür: Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımcı olan Prof. Dr. Gülden Z. Omurtag'a, Dr. Şeref Etker'e ve Prof. Dr. Nuran Yıldırım'a teşekkürü borç biliriz.

Poisons and intoxication cases in Istanbul (1846-1917)

In this study, chemical and herbal toxic substances and intoxication cases recorded in documents kept in the Ottoman Archives of the Turkish Prime Ministry, and the articles published in *Gazette Médicale d'Orient* in Istanbul between 1846 and 1917 are reviewed. The vast majority of the poisoning cases were due to the lack of knowledge or carelessness. The well-known poisons of the period were; mercury, corrosive sublimate (mercury bichloride), ratsbane, arsenic, copper arsenite, copper acetate, hemlock, atropine, belladonna, croton oil, santonin and strychnine. The Imperial Society of Medicine, Imperial Medical Faculty and the Municipality of Istanbul were the principal authorities dealing with these cases and informed the citizens about various types of poisoning through publications.

Key words: Istanbul, *Gazette Médicale d'Orient*, Ottoman Empire, poison, poisoning.

İstanbul'da zehirler ve zehirlenme vakaları (1846-1917)

Bu çalışmada, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ve İstanbul'da yayımlanan *Gazette Médicale d'Orient* adlı tıp dergisinde yer alan bilgiler ile araştırma konumuzda daha önce yapılmış yayınlardan faydalanarak 1846-1917 yılları arasında İstanbul'da kimyasal ya da bitkisel maddelere bağlı olan görülen zehirlenmeler incelenmiştir. Zehirlenme vakalarının büyük çoğunluğunun bilgisizlikten veya dikkatsizlikten kaynaklandığı görülmektedir. Bu dönemde en sık rastlanan zehirler; cıva, aksülümen, sıçanotu, bakır arsenit, arsenik bileşikleri, bakır asetat, baldıran otu, atropin, belladonna, kroton yağı, santonin, striknindir. Bütün zehirlenmelere karşı Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne, Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne ve İstanbul Şehremaneti uyarıcı görev yapmışlar, yayınlar ile halkı bilgilendirmeye çalışmışlardır.

Anahtar sözcükler: İstanbul, *Gazette Médicale d'Orient*, Osmanlı İmparatorluğu, zehir, zehirlenmeler.